

ПАМЕТНИЦИ НА СОЦИАЛИЗМА В ШУМЕНСКО

Любомир Пашов

докторант в катедра Нова и Най-нова история на България, Исторически факултет,

Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“

Резюме: В настоящата статия ще бъдат разгледани запазените паметници на социализма в Шуменско. Специално внимание е отделено на паметника „Създателите на българската държава“, известен също като „1300 години България“ и на хората с чиято помощ е създаден. Това е архитектурен комплекс, посветен на 1300-годишнината от създаването на българската държава. Монументът е разположен в най-високата част на Дунавската равнина – Шуменското плато – на 450 метра надморска височина и се извисява над град Шумен и е открит тържествено през ноември 1981 г.

Ключови думи: паметници, Шуменско, социализъм

Lyubomir Pashov – pashovbg@mail.ru

PhD student at the Department of New and Recent History of Bulgaria, Faculty of History, Veliko Tarnovo University “St. St. Cyril and Methodius”

Monuments of Socialism in The Region of Shumen

Abstract: The article examines monuments of socialism that were preserved to present day in the region of Shumen. The monument “The Creators of the Bulgarian State”, also known as “1300th Anniversary of the Bulgarian State” the people who created it, are a specific focus of the study. The monument is an architectural complex dedicated to the 1300th anniversary of the establishment of the Bulgarian state. The monument, inaugurated in November 1981, is located in the highest part of the Danube plain, the Shumen Plateau, at 450 meters above sea level, towering over the city of Shumen.

Keywords: monuments, Shumen region, socialism

Миналото не е мъртво. То дори не е минало.

Уилям Фокнър

В тази статия ще разгледам темата за паметниците на социализма в Шуменско. Тя е свързана с проблема за историческата памет като цяло. Вдъхновение за написването ѝ получих от книгата на Ян Асман „Културната памет“, отпечатана през 1997 година. Особено се радвам, че този труд, променил много неща в изучаването на културната памет, е преведен от преподавателката по немски език в Шуменския университет.

Текстът на Ян Асман е добре познат. В първото издание на тази книга като доказателствен материал се ползва историята на африканските племена, както и шумерските и египетските списъци на царе. Според Асман (Асман 2002: 65-66) властта има нужда от потекло, този тип връзка авторът определя като ретроспективна. По-важна

за мен се оказва другата страна на съюза между властта и паметта, която Асман определя като проспективна. „Властниците узурпират не само миналото, но и бъдещето, те искат да оставят спомен за себе си, издигат паметници на делата си, грижат се за това делата им да се разказват, да се възпяват, да се увековечават монументално или поне да се архивират документално. Властта „се легитимира ретроспективно и се увековечава проспективно” (Асман 2002: 69). Авторът прави и още една бележка, която има пряко отношение към паметниците, издигнати в средата на ХХ век: „Без държавата рамковите условия на социалната памет се разпадат, така се затварят и пътищата към безсмъртието” (Асман 2002: 70).

Прекрасно разбирам, че в рамките на тази статия едва ли ще мога да обхвана множеството гледни точки, наложени в науката в началото на ХХІ век и най-вече в споровете около понятията „историческа памет” и „колективна памет”. Приемам схващането, че терминът „културна памет” дава възможност за различни тълкувания. Опитвам се да се придържам към интерпретацията на „културната памет” в трудовете на Пиер Нора и неговата научна школа, както и към актуализираните в съвременната българска наука изводи на Ян Асман, Морис Халбвас, Бенедикт Андерсън. Опитал съм се да отчета и интерпретацията на културната памет в книгата на Пол Рикъор „Памет, история, забравя”, като от съществено значение за мен се оказва признанието на френския изследовател: „Идеята за политиката на справедливата памет се явява в това отношение една от главните теми, чието изучаване смятам за свой граждански дълг” (Рикъор 2004: 5).

Съюзът между власт и памет намира своя най-ярък израз в подготовката и отбелязването на 1300-годишнината от създаването на българската държава през 1981 година. В разработена специално за честването Национална програма е записано и изграждането на паметник в Шумен. Трудно може да се каже по чие предложение е вписано то, но разположението на града в непосредствена близост до първите български столици Плиска и Велики Преслав, както и култовия център „Мадарски конник”, е било един от убедителните аргументи за изграждането на паметника точно на това място.

Според живите представители на тогавашната власт в Шумен първоначалната идея е била да се изгради паметник в близост до Шуменската болница. След това надделява виждането за изграждане на монументален паметник, който да се вижда в радиус от 30 километра. „Обществена тайна“ за възрастното население на град Шумен е, че идеята е на Пенчо Кубадински.

След публикуването на решението на Политбюро е обявен национален конкурс за изграждането на бъдещия паметник. Спазени са всички изисквания за провеждането на такива конкурси. Със свои проекти участват най-талантливите български скулптори, сред

които са Валентин Старчев и Крум Дамянов. Дватама заемат челните места, но като най-добър е утвърден проектът на авторския колектив с ръководител Крум Дамянов. Изборът на Националното жури е направен чрез тайно гласуване, като сред неговите членове е и импозантната фигура на Дечко Узунов.

В работата ми над дисертацията предстои да бъдат анализирани допълнително протоколите от заседанията на журито за избор на проекта. Вероятно става дума за изключително важно решение, подкрепящо идеите на властта за отбелязването на тази годишнина. Все пак, над партийните пристрастия е надделявало разбирането, че паметниците са единици от културното наследство на България. Освен това, в комуникационния процес те се явяват носители на историческа информация. С днешна дата можем да кажем, че „културата на увековечаването” трайно присъства в реализацията на идеята за изграждането на бъдещия паметник. В основите му е поставена капсула с обръщение към бъдещите поколения, текстът му ритуално е прочетен от народния артист Богомил Симеонов, който по това време работи в Шуменския театър. Тази информация получих при интервюто си с архитект Крум Дамянов, което взех през месец април 2024 г.

Връщайки се към съвременните научни разработки за формирането на „колективната памет”, задължително трябва да се отчетат множеството индивидуални паметни. Отговор на въпроса как се постига това дава Морис Халбвакс. Колективната памет става възможна единствено в „социална рамка”, която конструира и организира спомените, неизменно свързани с груповата и пространствено-времева действителност, споделяна от участниците в общността. Халбвакс прави разграничение между индивидуална и колективна памет, като според него индивидуални могат да бъдат само усещанията, а спомените като памет са винаги тясно обвързани с мисленето, което няма как да не попада под влиянието на различни социални групи. Когато индивидът си спомня, то е винаги в рамките на колективната общност (Халбвакс 1996: 36-39). Без да се впускам в подробности, ще посоча две от най-важните му виждания. Първото е свързано с разбирането, че осъществяването на колективната памет се извършва както стихийно, така и целенасочено. Ако се върнем към огромната работа, извършена при подготовката и самото честване на 1300-годишнината на България, проблемът е решаван целенасочено, но е останал извън вниманието на изследователите. Нещо повече, част от направеното е потънало в забрава. Ще посоча само един пример: за отбелязването на 1300-годишнината Политбюро на ЦК на БКП посещава Мадарския конник. По този повод на една от скалите е поставена медна плоча, на която във витиеват стил е посочено мястото и ролята на БКП в развитието на Българската държава. Днес тази плоча е свалена и се съхранява в музея на град Шумен. Съществува и мит, че преди години, при посещението си в Мадара, цар

Борис Трети е посадил като спомен от това гостуване един чинар, който и днес се вижда от дясната страна на култовия комплекс (дали е този, за който се говори, е трудно да се каже). Съвременниците си спомнят, че при своето гостуване Тодор Живков също е посадил дърво, което на следващата сутрин е било открито изтръгнато от земята. Митът говори, че веднага е посадено друго такова дърво, но историята отново се повтаря. Да се установи доколко е вярно всичко това също е една от задачите ми в бъдещите проучвания по темата.

Като доказателство за целенасоченото изграждане на колективната памет може да се посочи и фактът, че по времето на изграждането на Шуменския паметник населението на града участва с доброволен труд, независимо от суровите условия на Шуменското плато. Обектът наистина е с национално значение, за неговото изграждане е привлечена бригадата на Героя на социалистическия труд Генади Милованов. Трънските майстори се справят блестящо с възложената им задача. Почти непрекъснато на строежа присъстват и членовете на авторския колектив. Всички възникнали проблеми се решават незабавно с помощта на Окръжното и Градското ръководство на Шумен. Самото изграждане е богато документирано от фотографа Стоян Николов. Всичко това ми дава основание да направя извода, че паралелно с изграждането на паметника се осъществява и изработването на културата на паметта.

Вторият важен извод на Халбвакс е свързан с разбирането, че основният ресурс за осъществяването на индивидуалната и колективната памет е културата (Халбвакс 1996: 39). Паметникът в Шумен е едно от убедителните доказателства на този тезис. По оригинален начин е осъществен синтезът на архитектурата, мозайките, скулптурата и пространствените решения. Нещо повече, в края на развитието на Шумен по времето на социализма, преминало под знака на атеизма, в пространството на паметника е осъществен въздушен кръст, в мозайките на южната страна на паметника е отделено специално пано за покръстването на българския народ, а всичко това се допълва с автентичен надгробен паметник, пренесен от старобългарското гробище в с. Калугерица.

Шуменските архитекти, които демонстрират убедителен професионален поглед към изграждането на паметниците в Шумен, подкрепят изграждането на новия монумент. В писмо до мен архитект Добрил Добрев сподели: „Когато говорим за архитектурата на социализма в Шумен и региона е справедливо да посочим и създаването на комплекс паметник „1300 години България” с автор столичния скулптор Крум Дамянов и умело вътъканата архитектура на сградата на информационния център с автор шуменския архитект Валери Колев” (Писмо до автора, 7.09.2024 (част от теренно проучване)¹.

¹ Пълният текст на разговора с арх. В. Колев ще бъде включен в текста на разработваната от мен дисертация.

Като всеки обект от национално значение, Шуменският паметник поражда и различни митове и легенди. Тръгвайки от широко разпространената легенда, че, когато по новоизграден мост тръгва първата композиция от вагони, проектантът на съоръжението застава под него, така и в Шумен се понесе мълвата, че, когато започва свалянето на скелето на тялото, което е увенчано с лъв, под него застава екипът от зам. директори на Шуменския строително-монтажен комбинат. Нито един от младите тогава заместник-директори не потвърди тази случка, но митът като елемент от колективната памет бързо се налага в съзнанието на съвременниците.

На второ място, при показването на паметника на известния български академик Владимир Георгиев, който е с шуменски корени, той е бил най-силно впечатлен от скулптурния образ на Борис Първи (Писмо до автора, 7.09.2024 (част от теренно проучване). Идеята на Крум Дамянов е била да покаже устрема на владетеля към православието, но неизвестно защо акад. Георгиев го е сравнил със скиор (Писмо до автора, 7.09.2024 (част от теренно проучване). Въздействието на паметника е несъмнено, той поражда различни асоциации в индивидуалното съзнание, но в колективната памет вече има своето колкото наложено, толкова и завоювано място.

Изграждането на Шуменския паметник е неразделно свързано с преустройството на центъра на града. Ще се спра само на проблема, свързан със сградата на театъра, като се позова на автентичния разказ на споменатия арх. Добрил Добрев. „Беше ми поставена задача като главен архитект на Окръжния народен съвет да направя предложение за бъдещо решение на сградата на шуменския театър. Съществуващата сграда се отличаваше с великолепна зала с чудесен интериор, съвременно осветление, изящни кристални полилеи от прочутото чешко стъкло, луксозно обзавеждане и, забележете, с най-добрата акустика в България. Театърът разполагаше с въртяща се сцена. Пред театъра имаше широко пространство извън обхвата на бул. „Славянски”. За съжаление, всичко това го няма в сегашната сграда. Единствен недостатък беше архитектурният облик на фасадата към булеварда. Градът, където за първи път е имало театрално представление, се нуждае от съответната архитектура и това беше правилно. Изготвих становище в този дух. Изследвах два варианта – изграждане на нова сграда, която би струвала около 5 милиона лева или преустройство и реновиране на старата за около 1,5 милиона лева. Достигнах до заключението, че вторият вариант е по-добрият, защото имахме най-добрата акустика в България и всички предимства, изброени по-горе, при това на ниска цена...”. Както е било прието по това време, решението на такъв важен въпрос се взема на Заседание на бюрото на ОК на БКП, Изпълкома на ОНС и отговарящия за Шумен по това време член на Политбюро Пенчо Кубадински. То е описано великолепно от арх. Добрев: „И така, покрай голямата маса в заседателната зала седяха управниците заедно с

Кубадински. Настрани от масата, в дъното на залата, на един стол седях аз. Тъй като щеше да се решава въпросът за театъра, ми беше наредено да присъствам на това заседание. Когато приключи разглеждането на включените, Кубадински се облегна доволно на стола си и зададе въпроса: „Какво ще правим с театъра?“. В настъпилото мълчание първият секретар на окръга обърна главата си към председателя на ОНС, той от своя страна обърна главата си към стоящия до него зам.-председател и т.н., докато се стигна до стоящия на последния стол в края на масата зам.-председател по строителството. Той от своя страна се обърна към мен. Те бяха запознати с двата варианта и знаеха предложението ми да се запази зрителната зала с най-добрата акустика в страната и така да се преустрои и реновира сградата. Но страхът тяхното мнение да не съвпадне с това на Кубадински беше решаващ. Защитих предложението от мен вариант аргументирано с факти от проучването ми и мнението на шуменските театрали. Всички мълчаха. Кубадински отсече „нов театър“. Стана от стола си и, гледайки ме, се провикна: „Добреолу, имаш бакембарди на културтрегер“. Всички ми се смееха снизходително, излизайки от залата. Така Шумен получи нов театър със зала, отличаваща се с лоша акустика, лоша видимост и без въртяща се сцена. Унищожено бе завинаги пространството, което подчертаваше значимостта на сградата на театъра в архитектурно обемния образ на шуменския център, с което се принизи обемът на новия театър” (Писмо до автора, 7.09.2024 (част от теренно проучване).

Посоченият от арх. Добрев зам. председател по строителството се казва Йовчо Николов, все още е в добро здраве и с удоволствие изслуша написаното от Добрил Добрев. Същевременно той уточни, че по това време е съществувало разпореждане, според което е било забранено изграждането на нова културна сграда, допускало се е само ремонт на стара такава. Лесно е да се убедим, че властта не е спазвала наложените от самата нея ограничения. Освен това според Йовчо Николов цената на преустройството на старата сграда на театъра е трябвало да бъде около 7,5 милиона лева.

В защита на наложеното от Пенчо Кубадински разбиране може да се каже, че според новото преустройство сградата на Шуменския театър е свързана с изградения паметник. Пешеходният достъп до паметника се осъществява чрез 13 площадки, в самия театър съществува зала „1300 години България“. Изградените по-късно паметници на Васил Друмев и Добри Войников, разположени от двете страни на театралната сграда, органично се вписват в пространството на главната улица. Освен това, паметникът на Васил Друмев е изграден от гранитните блокове, останали от строителството на шуменския монумент. Това се отнася и до паметника „Симеон и книжовниците“ във Велик Преслав.

Споделяйки в интервюто си с мен страха на властниците мнението им да не

съвпадне с това на Пенчо Кубадински, арх. Добрев неволно потвърждава формулата на Тукидит: „Страхът убива паметта”. Въпреки този страх, налаган няколко десетилетия, голяма част от дейците на културата запазват своите виждания и отстояват своите позиции. Разбира се, стига се и до крайности – един от паметниците на Панчо Владигеров и сега стои захвърлен, в къщата-музей на композитора идеално се вписва паметникът му, дело на големия български скулптор Величко Минеков. Сложна е и съдбата на паметника на Георги Димитров, издигнат на входа на Военното училище в Шумен. Още по-тъжна е тази на паметника на Васил Коларов пред сегашната сграда на Шуменския съд, премахнат по чисто политически причини. Назрява необходимостта от цялостно изследване на българската мемориална култура, както и на мемориалната култура на Шуменска област.

По отношение на развитието на архитектурата в Шумен по времето на социализма, в цитирания вече разговор с него, арх. Добрев изрази ново, оригинално виждане: „В началото, за кратко, периодът на социализма беше характерен с подкрепянето от страна на държавата формално влияние на архитектурата на Възраждането във формообразуването на архитектурния образ. Много бързо обаче, през 60-те години на века, в Шумен заживя една нова по образ архитектура. Сградите придобиха нов, дишаш, многоцветен образ, създаден според индивидуалния почерк на автора-архитект. Всъщност започна етапа на **социалистическия модернизъм** (подчертано от мен- Л.П.), създаван от ветерана на Отечествената война арх. Леонов, арх. Здравко Пеев, арх. Румен Маринов и др., с жилищни многоетажни сгради в централната зона на града и продължен от проф. арх. Папагалов (Летният театър), арх. Божанка Острева (Младежкия дом) и др.” (Писмо до автора, 7.09.2024 (част от теренно проучване).

Тук е мястото да се добави, че пред Младежкия дом в Шумен стои известна работа на Любомир Далчев, която не беше премахната дори по времето, когато авторът емигрира в САЩ.

До тук в изложението се спирах предимно на проблеми, свързани с архитектурните паметници на социализма в Шумен. Ще си позволя да кажа няколко думи и за Община Велики Преслав. „Успоредно с успешната архитектура на уникалния линеен център на Шумен се изграждаше и архитектурно-обемния център на Велики Преслав, където изградените в различно време сгради, в синтез с другите изкуства, безконфликтно оформиха архитектурния облик на старата столица... Обемно-пространствено центърът на Велики Преслав получи своя завършек със сградата на кметството, която е събитие в архитектурата, тъй като е началото на световното течение „постмодернизъм в архитектурата”. Ролята на обединяващ пространството център е скулптурната група на Симеон Велики с автор Иван Нешев. Така, може да се каже, че завършва периодът на архитектурата през времето на социализма в Шуменска област” (Теренна записка на

автора – Л. П.). Сградата на кметството е дело на арх. Добрев след спечелен национален конкурс.

Част от паметниците във Велики Преслав са свързани с родените в село Драгоево скулптори Слави Дончев и Минчо Минев. Слави Дончев е автор на скулптурни портрети на участници в антифашистката борба, чието местонахождение към момента не е известно. Минчо Минев, който работеше известно време в ателието на Иван Фунев на ул. „Раковска” в София, е автор на паметника на Гроздан Узунов в село Никола Козлево и на паметника, свързан със създаването на Шуменския партизански отряд в местността „Калето” край село Драгоево. Той е изработен от бронз и сега се пази в музея на Велики Преслав, с цел да бъде спасен от кражба.

В заключението на настоящата статия бих искал да отбележа, че темата поражда много нови идеи и нов прочит на редица важни исторически събития. При анализа на проблема за съюза между властта и паметта на българска почва има все още какво да се направи. Колкото и да е била повлияна от културната политика на Съветския Съюз, политическата и държавната власт в България са доста по-различни. Независимо от опитите за увековечаване, съществуват и примери за трезви оценки. Показателен в това отношение е паметникът в Шумен, който вече се нарича „Създатели на българската държава“ и отказът към него да бъде изградено пето тяло, символизиращо социалистическия период в историята на България.

Цитирана литература:

Асман, Ян. 2001. Културната памет. София. [Asman, Y. 2001. Kulturnata pamet. Sofia]

Добрев, Д. 2024. Разговор за изкуството. София, 2024. [Dobrev, D. 2024. Razgovor za izkustvoto. Sofia, 2024.]

Рикьор, П. 2004. Память, забвение М.,2004. [Rikyor, P. 2004. Pamyaty, zabvenie M.,2004.]

Халбвакс, М. 1996. Колективната памет. София: Критика и хуманизъм, 1996. 26-32. [Halbvaks, Moris. 1996. Kolektivnata pamet. Sofia: Kritika i humanizam, 1996. 26-32]